

פרק שני; דף כא

בפרק זה משולבים דברים משיעורי מורנו ורבנו הגרש"ז אויערבך זצ"ל [הוא היה אומר בצחות: פרק 'כל שעה', יש להגות בו בכל שעה]. השיעורים הללו נכתבו בשנות תשכ"ג-תשכ"ד בישיבת קול תורה מפני דודי מורי הרב עודד כי טוב שליט"א שכתבם במלואם בצחות ובבהירות, בשנות בחרותו. והרבה יותר ממה שהבאתי לפניכם כתוב שם. המלקט.

'כל שעה שמותר לאכול, מאכיל לבהמה לחיה ולעופות ומוכר לנכרי... רבי יהודה אומר: אין ביעור

חמץ אלא שריפה... ואף על פי שמצותו בשריפה, מותר למכור החמץ לנכרי קודם הפסח [והלא לשיטת רש"י (יב): רבי יהודה אמר בשריפה דוקא קודם זמנו, ואם כן כיצד מותר למכור החמץ, הלא במעשה זה הוא מבטל את מצות ההשבתה] – כי מצות תשביתו אינה חובה המוטלת על האדם אלא המצוה חלה על החמץ הקיים ברשות האדם בזמן האיסור, שיהא מושבת, וכאשר הוא נמכר או הופקר, ממילא נפטר מן המצוה (עפ"י קובץ שעורים).

ונראה שקודם שעת האיסור, כשם שמותר לו לאכול את החמץ כך מותר לזרותו ברוח או להטילו בים, אלא שאינו מקיים בכך מצות השבתה לרבי יהודה, רק עשה מעשה שלא יעבור על המצוה. נמצאת מצות שריפה – רשות, שאם קיימה עשה מצוה ואם חיסרה לא עבר על המצוה (עפ"י חזון איש קכד, לדף כז. וע"ע קובץ שעורים אות קצ).

א. יתכן ואם עושה כן ללא סיבה, או שמחרכו קודם זמנו – נענש על כך בעידנא דריתחא [כדוגמת מה שאמרו בציצית במנחות מא. ובתוס' ערכין ב: ד"ה הכל], שהרי עושה תחבולה להיפטר מן המצוה. לא הותר אלא להשתמש בו ולמכרו לנכרי, שאינו מערים להיפטר מהמצוה.

ובזה מבואר מה שהביא המשנה-ברורה (תמה סק"י) שנכון להשאיר כזית חמץ לקיים בו מצות השבתה, ולא יתן הכל לנכרי – שהרי זה דומה לציצית, שראוי ללבוש בגד של ארבע כנפות כדי לקיים המצוה. וע' גם בחזו"א דמאי ב,ז [שו"ר סברא זו במג"ה ב,כב].

וכל זה קודם זמן איסורו, אבל בהגיע זמן האיסור, אם השבית בדרך אחרת שלא כמצוותו – עבר על מצות עשה (מג"ח שם. וע' גם בחזו"א קטז, טז – מובא לעיל ז).

ב. יש אומרים שלדברי רש"י (ד): שביטול חמץ נלמד מ'תשביתו', הרי לרבי יהודה שאין קיום 'תשביתו' אלא בשרפה, אין מועיל ביטול לחמץ (עפ"י קהלות יעקב א,ב. וכבר צדד כן הפנ"י ד: וע' בספר אמרות טהורות טו ענף ב).

וצ"ע הלא סתמה המשנה דלהלן (מט.) 'ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ולאכול סעודת אירוסין בבית חמיו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו... ואם לאו מבטלו בלבו'. והסיקו בגמרא שאפשר להעמיד המשנה כרבי יהודה שאמר סעודת אירוסין סעודת הרשות היא, כי יש חילוק בין סעודה ראשונה לשניה. הרי משמע שגם לרבי יהודה מועיל ביטול. וצריך לדחוק לדבריו שרק לענין סעודת אירוסין סובר התנא כרבי יהודה אך לענין חמץ חולק עליו (וע"ע במש"כ לעיל בדף ד).

ג. בקובץ שעורים (אות קצ) נקט (עפ"י ד' הרא"ש אות ד) שלדעת חכמים מקיים מצות 'תשביתו' במכירת החמץ לנכרי כיון שמשביתו מביתו [אבל להלן בקוב"ש אות קכג מבואר, שאמנם מותר להפקיר או למכור לנכרי ואינו מבטל מצוה, אך אינו מקיים בכך מצות 'תשביתו']. וכן צדד באבני נזר חו"מ קיז.

ואין הדבר מוסכם, שיש לומר שהמצוה היא להשביתו מן העולם, שלכך שנינו 'מפרר וזורה' – אבל בהשלכה החוצה ללא פירור, אין כאן השבתה. [ויתכן שאם השליך (בהתר) חמץ קודם זמנו למקום הפקר, עדיין חלה מצות השבתה עליו, לכלותו לגמרי – כנראה מפשטות דברי השו"ע תמה, ג. ואולם האחרונים שם הכריעו שאינו חייב – שהרי כבר אינו שייך לו ולא ציוותה תורה להשבית חמץ של הפקר]. וע' גם בשאגת אריה פג. וכן נראה שנקט החזו"א (קכד, לדף כז: וע"ע בדבריו ביו"ד ס,יט).

וע"ע: שו"ת פרי יצחק ח"א יט; שו"ת אור לציון ח"א לג, ובמובא לעיל ד: בגדרי ביטול.

ד. ע' דוגמא נוספת למצוה שהיא רשות – בדברי החזו"א (קכט, לדף ח סק"י) לענין חגיגת י"ד לדעת הרמב"ם.

'האי כל שעה שמותר לאכול מאכיל, כל שעה שאוכל מאכיל מיבעי ליה'. רש"י (כאן ולעיל ג). פירש שלשון 'כל שעה שמותר לאכול מאכיל' משמע בשני בני אדם.

עוד יש לפרש 'שמותר' משמע התר מיוחד היוצא מכלל האיסור, ואילו לרבי מאיר שעה חמישית אין בה כל איסור והיה לו לומר 'כל שעה שאוכל' [כדתנן 'אוכלין כל ארבע...'] (רע"כ).

(ע"ב) 'זמותר בהנאה. פשיטא – לא צריכא שחרכו קודם זמנו... דאמר רבא: חרכו קודם זמנו מותר בהנאה אפילו לאחר זמנו'. ומישוב הדבר עם פשט המשנה, כי הלא בסיפא שנינו 'עבר זמנו... ולא יסיק בו תנור וכירים' ואילו ברישא לא שנינו התר מקביל, להסיק תנור – אלא משמע שכשאמרו 'מותר בהנאתו' ברישא נכלל בזה התר הסקת תנור וכירים, והרי בדרך כלל הסק התנור נמשך זמן מה, ואם כן ממילא שמענו את דינו של רבא, כי כאשר אתה מתיר לו להסיק התנור כל שעה שמותר לו לאכול, נמצא נהנה ממנו כל עוד התנור חם, גם לאחר שכבר אסור לאכול. והיינו משום שכבר נחרך ושוב מותר להנות ממנו גם לאחר זמנו (רע"כ).

'לא צריכא לשעות דרבנן, דאמר רב גידל אמר רב חייא בר יוסף אמר רבי יוחנן: המקדש משש שעות ולמעלה אפילו בחיטי קורדניתא אין חוששין לקדושין' – לכך נקט 'אסור בהנאתו', ללמדך שהריהו כשאר איסורי הנאה של תורה, שהמקדש בהם – אינה מקודשת. ומה שאמרו 'לשעות דרבנן' – אין הכוונה לומר שבשתי השעות שהרחיקו חכמים אינה מקודשת, אלא רק בשעה ששית בלבד, שאז החמץ אסור בהנאה (בעל המאור. ויש מפרשים 'שעות דרבנן' – משש שעות עד הערב, וכרבי שמעון שמתיר בהנאה קודם זמנו מהתורה. ע' מהר"ם חלאוה). ע"ע במובא לעיל ז.

'ולא יסיק בו תנור וכירים. פשיטא?...' יש מקשים (ע' שער המלך יסודי התורה ה) מהדי הפשיטות, והלא הסקת תנור וכירים בדבר מאכל איננה דרך הנאתו, ואם כן הלא באמת [לרוב הדעות] אין בזה איסור תורה, להנות מאיסור הנאה שלא כדרך הנאתו, וצריך להשמיענו שאפילו זה אסור [מדרבנן]? ויש אומרים שגם זה דבר פשוט, שאסור להנות שלא כדרך הנאתו, הגם שאין בדבר חיוב תורה (עפ"י מהר"ם חלאוה. ויש מצדדים שהוא איסור תורה, הגם שאין ענוש מלקות. ע' בנושאי כלי הרמב"ם הל' יסודי התורה ה; שאנת אריה עד. ואולם יש מתירים הנאה שלא כדרך בכל איסור'ג, ודאי צריך להשמיענו שכאן החמירו). ויש אומרים כיון שכבר נאסר החמץ באכילה, שוב דרך הנאתו בכך, בהסקת תנור (בשם הגרא"ו). בזה מיושבת גם שיטת התוס' שהנאה-שלא-כדרך מותרת אפילו מדרבנן – ומובא בשם הגרא"ו (בקובץ ענינים להלן כט): לתמוה על דבריהם הלא שנינו לא יסיק בו תנור וכירים – אך לפי המובא בשמו לא קשה, שחזר להיות הדבר דרך הנאתו. יש מקשים לפי סברה זו, נאמר כן בכל איסורי הנאה, שהואיל ונאסרו בהנאה כדרכן, שוב הנאה שלא כדרכן תיחשב כהנאה כדרכן ותיאסר דבר תורה.

ונראה שבאמת האיסור עצמו אינו מחשיב שאר הנאות להיותן 'דרך הנאה' [כי הגדרת 'כדרך' נקבעת לפי דרך העולם באופן שאין איסור], אך פת ומיני דגן שאינם נאכלים מכל סיבה שהיא, דרכם היה בהסקת תנור וכירים בהם (רע"כ). וכן צידד בחדושי בית מאיר להלן כו לישב הקושיא הנ"ל).

וע' גם ברמב"ם (תרומות ב, יד) שמפרט השימושים שיש לכהן בתרומה טמאה: 'אם היה שמן – מדליקין אותו. ואם היה דגן וכיוצא בו – מסיקין בו את התנור' [ומקורו במשנת תמורה לג: 'ומדליקין בפת ובשמן של תרומה']. וכן משמע עוד מדבריו (שם יב, יב) שכן היא דרך הנאתן של חטים שאינן נאכלות, בהסקת תנור וכירים. וכן נהג גבל של בית רבי, להחם חמין בחטים של תרומה טמאה – להלן לד.

'סלקא דעתך אמינא הואיל ואמר רבי יהודה מצותו בשריפה, בהדי דקא שריף ליה ליתנהי מיניה'. התוס' כתבו שלרבי יהודה מותר להנות מאפר חמץ, כשאר איסורי הנאה הנשרפים, ולחכמים אסור, כדן הנקברים (וכן כתב הרא"ש (סו"י ב) בשם רבנו יונה, וכן נקט הטור (תמה), והמהרש"ל בתשובה פז).

וא"ת הלא כאן מדובר בשעה ששית שנאסר החמץ מדרבנן, ולדעת התוס' ורוב הראשונים (יב): נראה שמודה רבי יהודה בשעה ששית שהשבתתו בכל דבר, ואם כן מהו שאמרו 'הואיל ואמר רבי יהודה מצותו בשריפה... / הלא בשעה זו השבתתו בכל דבר – י"ל בפשוטו ששעה ששית אינה חמורה משעת איסור דאורייתא, וכיון שלאחר איסורו מצוותו בשריפה ואפרו מותר (להתוס'), כמו"כ בשעה ששית בדין הוא שאפרו מותר. וכן לפי הפירוש השני הנ"ל, היות ועיקר המצוה לרבי יהודה בשריפה, אם כן גם כששורף קודם זמנו הריהו נראה כמבער את החמץ לשם מצוה ולא לשם שימוש.

עוד יש מקום לומר שלאחר שחכמים אסרו משעה ששית הרי זה מדרבנן כלאחר זמן איסורו והשבתתו בשריפה מדרבנן. וכונת הגמרא לעיל (יב): היתה להקשות שלא מסתבר שחכמים יגזרו גזרה כדי שיהא לו שהות שעה ללקט עצים כיון שמעיקר דינו השבתתו בכל דבר.

ויש חולקים [על פי דברי הרמב"ם] וסוברים שאף לחכמים מותר להנות מן האפר, שהרי נעשתה מצוותו כי ציוותה תורה 'תשביתו' והרי השבית (אבנ"מ, מקו"ה, רעק"א ועוד). ולפי דבריהם יש מפרשים כוונת הגמרא שלרבי יהודה שמצוותו בשריפה, כשמסיק בו תנור אין ניכר מתוך מעשיו שעיקר רצונו ליהנות ולהשתמש בחמץ – שהרי מקיים בכך את מצוותו הראויה לו. אבל לחכמים לא מסתבר להתיר להסיק בו תנור וכירים, כי מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו שעיקר רצונו בהנאה מן החמץ.

[ויש לומר טעם נוסף מדוע לדברי הכל אפר חמץ מותר, כי אין איסור חמץ בגוף החומר כשאר איסורים אלא על הצורה דהיינו החימוץ, ולאחר שנעשה אפר שוב אין כאן חימוץ, ואינו דומה לשאר איסורי הנאה הנקברים שכל מה שיש בהם אסור בהנאה, והאפר בכלל].

עוד שמעתי מהגר"ע אויערבך שליט"א (בבאור דברי הגרעק"א), שלרבי יהודה מותר להנות מהגחלת משום שנעשתה מצוה שריפה, וכונתו. אבל לחכמים גדר מצות תשביתו הוא ביעור מן העולם או כליון החמץ בשריפה הלכך לא נחשב 'נעשית מצוותו' אלא בהיותו אפר, שאז אין בו כלום מצורתו הקודמת עכ"ד. ולפי"ז יש לומר שלכך אמרו 'ל"צ אלא לרבי יהודה' – כי לחכמים ודאי אסור להסיק בו, כי עד שנעשה אפר הוא באיסורו, נמצא נהנה באיסור. ורק לר"י שכבר בהיותו גחלת הותר, הוה אמינא שיכול להסיק.

ע"ע בענין זה: מגן אברהם וחק יעקב ורעק"א ומקור חיים תמה, א; הגהות משניות בשם הגאון רל"י מברדיצוב; שו"ת אבני מילואים יט; חדושי הגר"ח הלוי ריש הלכות חמץ; שו"ת פרי יצחק ח"א יט; שו"ת דובב מישרים ח"ג ע"ד, ג; חו"א יו"ד ס, יט; חדושי הגר"ז בנגיס ח"ב נז, ג-ה; אבי עזרי הל' חמץ ג, יא; ברכת שמעון הערה קא.

ויש מי שצדד שאפילו לרבי יהודה אסור להנות מאפר חמץ, כי איסור הנאה שבחמץ אינו קשור למצות השבתתו, והלא גם חמץ של נכרי שאין בו מצות השבתתו אסור בהנאה [ועל כרחק שמצות השבתתו שייכת לאיסור בל יראה ובל ימצא, ולא לאיסור הנאה שבחמץ], הלכך אין שייכת כאן סברת 'נעשית מצוותו' להתיר האפר בהנאה (עפ"י קהלות יעקב יג. ע"ש).

עדיין אין מובן כל כך מדוע מותר לשרוף [לחכמים, וכן לר"י בשעת ביעורו] ולא חששו שמא יבוא ליהנות מהאפר כשם שאסרו לשרוף הנקברים מאותו טעם, והלא לאו כו"ע ידעי להאי חידושה.

'אמר חזקיה: מניין לחמץ בפסח שאסור בהנאה...' וממה שהצריכה תורה להשביתו אין ללמוד איסור הנאה [כשם שכלאי הכרם ידענו שאסורים בהנאה מהכתוב פן תוקדש – תוקדש אש (ספ"ק דקדושין), וכיו"ב כתבו התוס' (כב. ד"ה אות) לענין קדשים שנפסלו] – שעדיין לא נדע שחמצו של נכרי יהא אסור בהנאה, שהרי בו אין מצות השבתתו, לכך צריך לימוד מיוחד שהחמץ אסור מצד עצמו, גם באופן שאין בו מצות ביעור.

ועוד נראה שמצות השבתתו שבחמץ אינה שייכת לאיסור הנאה שבו אלא נובעת מאיסור בל יראה ובל ימצא. ומובן בזה מה שלרבי שמעון חמץ בערב הפסח מותר בהנאה (לדעת כמה פוסקים – ע' ברא"ש כאן) הגם

שמצווים על השבתתו, כי חיוב ההשבתה נובע מאיסור בל יראה [שחל בערב הפסח בחצות או עכ"פ לערב] ולא מאיסור החמץ בהנאה (עפ"י קהלות יעקב יג).
 עוד י"ל שלולא שהיה מקור לאיסור הנאה, הייתי מפרש 'תשביתו' מלהיותו ראוי לאכילה, אבל מותר להפכו לדבר הראוי לשימוש אחר וכגון להסיק בו תנור וכיריים.

דברי יהודה אומר: דברים ככתבן, לגר בנתינה ולנכרי במכירה. התוס' (בע"ז כ) הקשו, לר' יהודה למה לי לא תחנם לאסור מתנת חנם, הלא למדים זאת מאו מכר לנכרי – דברים ככתבן, מכירה ולא נתינה. ותרצו שנצרך ליתן בו 'לאו'.

אכן מדברי הרמב"ם נראה שאין 'לאו' במתנת חנם, שכתב (ע"ז י, ד; זכיה ומתנה ג, יא): אסור ליתן מתנת חנם אבל נותן לגר תושב, שנאמר לגר אשר... תתנה או מכור לנכרי. ואפשר שלשיטתו מלא תחנם למדנו לפרש שדברים ככתבם (מהגר"ז גולדברג שליט"א).

א. יתכן להוסיף שלולא 'לא תחנם' הוה אמינא אין איסור ליתן לנכרי אלא בכגון נבילה שאפשר לפרנס בה את הגר, קמ"ל 'לא תחנם' שהוא איסור בפני עצמו ליתן לנכרי מתנת חנם, אף כשאין אפשרות ליתן לגר.

ולפי סברא זו שמא יש מקום לחדש שאמנם מן הכתוב בנבלה יש לשמוע שכל שאינו בכלל 'גר' אין ליתן לנכרי, ובכלל זה אפילו מעשיו טובים ואינו רשע, אך י"ל שזה דוקא בכגון נבילה שאפשר ליתנה לגר, רק אז אסרה תורה ליתן לנכרי, אבל בשאר דברים או שאין גר ליתן לו, אולי אין איסור משום 'לא תחנם' ליתן לנכרי כזה. וכן צדדנו להוכיח (בע"ז כ) לענין איסור נתינת חן, שאינו אמור אלא ברשע. ואולם מדברי כמה פוסקים נראה שמתנת חנם אסורה לכל נכרי שאינו בכלל 'גר תושב' (ע' בית יוסף חו"מ רמט. ומובא בש"ך יו"ד קנא סק"ח). אך הרשב"א (בתשובה ח) והמאירי (בע"ז כ.) כתבו שכל שאינו עובד ע"ז מותר ליתן לו מתנת חנם. [נכמה אחרונים השיגו על הבית יוסף שהעלים עין מתשובת הרשב"א. ומ"מ אפשר שהכל מודים שאם הוא מקיים שבע מצוות, גם אם אינו 'גר תושב' כגון בזמן הזה שאין היובל נוהג, אינו באיסור זה וכנ"ל].

ב. בשו"ת ושב הכהן (לו) באר בשיטת הרמב"ם שאמנם לפי הסוגיא בע"ז למדים לרבי יהודה איסור מתנת חנם מלא תחנם, וקרא דנבלה הוצרך ללמד לכל מקום שנאמר 'לא תאכל' איסור הנאה במשמע. וע"ע בית הלוי ח"א כ.

ורבי מאיר, או להקדים נתינה דגר למכירה דנכרי – הקשו התוס' (בע"ז כ.), וכי אם יש לו לאדם חפץ למכור יתננו לגר קודם שימכרנו לעובד כוכבים, והלא אפילו לישראל אינו מצווה על כך? ויש לומר, דוקא נבילה שאינה שוה אלא דבר מועט לישראל [שלא היו נכרים מצויים ביניהם], ולגר היא שוה הרבה כשאר בשר, לכך מצוה להקדים ליתן לגר ולא למכור לנכרי עבור דמים מועטים (עפ"י תוס' רבנו פרץ).

וכע"ז כתב באגרות משה (יו"ד ח"ג צג) מסברת עצמו, שודאי אין מדובר כאן בסחור נבלות אלא בנתנבלה לו באקראי, וגם מסתבר שמדובר רק כשדמיה מועטים, אבל אם יכול למכור לנכרי בדמים מרובים, אינו מחויב ליתן לגר תושב.

ולרבי יהודה אף אין צריך קרא לחייב להקדים ליתן לגר, שהואיל ומצווים להחיות הגר, סברא היא שיתן לגר דבר שאינו שוה לו הרבה, מאשר ימכור לנכרי בזה, והרי זה כלקט ועוללות שמצווה לעולם לעניים.

ויש מפרשים שהכוונה להקדים את כלל הלכות 'נתינה' של גר הכתובות בתורה, שזה כולל גם מכירה לדעת ר' מאיר – ל'מכירה' האמורה בתורה לנכרי, שכולל גם נתינה; כלומר, ודאי אינו חייב להפסיד ממונו אלא אם בא ליתנו במתנה – יקדים את הגר לעכו"ם, ואם בא למוכרו – ג"כ יעדיף למכור לגר מלעכו"ם (עפ"י רבנו פרץ. וע' קהלות יעקב ע"ז י, ב).

מדאיצטריך קרא למישראל נבילה בהנאה – הא כל איסורין שבתורה אסורין בין באכילה בין

בהנאה. משמע מכאן שמכירת איסורי הנאה לנכרי אסורה מהתורה. וזהו שלמדו מכך שהתירה תורה למכור הנבלה לנכרי, ששאר איסורים הריהם אסורים בהנאה. אלא שהרא"ש בפירושו לנדרים (מז) פרש את בעית הגמרא שם, האם מותר למכור איסור הנאה לכתחילה. ולפי הצד שמותר צריך לומר שהראיה שבכאן איננה מהיתר המכירה אלא מזה שהכתוב קראה 'מכירה', או מכר, משמע שמותר בהנאה, כי באיסורי הנאה לא תחול מכירה. [ואולם לפי דברי התוס' (בכתובות לג), מכירת איסורי הנאה לנכרי נחשבת 'מכירה'. ולדבריהם צריך לפרש כפירוש הראשון. אבל לדעת הרא"ש יש לומר שהמוכר איסורי הנאה לנכרי לא חלה המכירה] (עפ"י קובץ שעורים).

*

'אין ביעור חמץ אלא שריפה'. הביעור הוא רק באור ואש התורה, אבל הבדיקה הוא על ידי התדבקות האור תורה במצוות (נר - מצוה) - כי בתורה עצמה לא יראה ולא ימצא שם מגע סטרא אחרא כלל, לכן הבדיקה באור הנר דייקא והביעור באש (מתוך שפת אמת פר' צו תרל"ז).

*

'רבי יהודה אומר: דברים ככתבן'. כיוצא בזה אמר רבי יהודה (בזבחים נט: - דלא כרבי יוסי) גבי גובה המזבח 'דברים ככתבן'. וכן (בסוטה לח.) דרש רבי יהודה [דלא כחכמים] ממשמעות 'כה תברכו' - בלשון הקודש, כלומר 'כה' בדיוק כפי הכתוב בתורה. ובסנהדרין (רפ"ב) אמר רבי יהודה - דלא כרבי מאיר - שכהן גדול שמת לו מת לא יצא מהמקדש ממש, כמשמעות הפשוטה של המקרא וואמנם לדברי הרמב"ן שם היא גזרה דרבנן, אך מהרמ"ה (שם יט.) משמע שר' יהודה מפרש כן פשט המקרא. וכן בחרושי הר"ן שם הביא שמספר המצוות להרמב"ם משמע שהוא מדאוריתא].

ווכבר הראינו לדעת בכמה הלכות שלשית רבי יהודה דיבורו של אדם צריך להיות מדויק ופרטני ואין די בביטוי עמום וכוללני. וכן לענין נוסחי ברכות - רבי יהודה מסיים ומפרט. ע' במובא ביוסף דעת נדרים יא וברכות מו.

דף כב

'ורבי מאיר, אותו אתה משליך לכלב ואי אתה משליך לכלב חולין שנשחטו בעזרה'. הקשה הגרעק"א, מדוע לא אמרו שגם רבי מאיר לומד מכאן לכל 'לא תאכלו' שבתורה לאיסור הנאה, ודברי ר"מ בנבלה אמורים לאחר שלמד איסור הנאה מכאן, שהוצרך הכתוב להתייר נבלה בהנאה, אבל לולא שהיה לומד איסור הנאה בכל מקום, היה מפרש הכתוב בנבלה ל'דברים ככתבן'.

והצל"ח תירץ שלא הוצרך להתייר נבילה בהנאה, כי כבר שמענו מהכתוב בשור נגח 'המת יהיה לו', 'וגם את המת יחצון'. ולא בא הכתוב בנבילה אלא ללמד על שאר דברים.

עוד יש ליישב בדרך פשוטה, לפי שמדברי רבי אבהו מבוואר שלמד מנבלה. ואם כל דברי ר"מ מבוססים על הכתוב בטרפה, היה לו לרבי אבהו ללמוד מטרפה. [וזה אין להקשות על ר"א גופא - כי נוח לו ללמוד מנבלה שהכתוב מתיר במפורש, ולא מאותו שאינו מפורש. או מפני שבא ללמד על חולין שנשחטו בעזרה] (רע"ב).

פרק שני; דף כא

- לז. א. האם ישנה שעה שהחמץ אסור באכילה ומותר בהנאה?
- ב. אלו פעולות אסורות משום איסור הנאה מהחמץ?
- ג. ביעור חמץ כיצד?
- ד. האם מותר למכור חמץ לנכרי קודם הפסח?
- ה. חמץ חרוץ, האם מותר בהנאה בפסח?
- ו. מנין לחמץ בפסח שאסור בהנאה?

א. כבר נאמר לעיל (יא) שחכמים אסרו להנות מן החמץ מתחילת שעה ששית ביום י"ד, ונחלקו התנאים (שם) האם עשו הרחקה לשעה נוספת לאסור באכילה אם לאו; רבי מאיר מתיר לאכול כל חמש, ורבי יהודה אוסר. רבן גמליאל מתיר באכילת תרומה לכהן ואוסר בחולין. ומדייקת הגמרא ממשנתנו כרבן גמליאל. ומכל מקום פסקו לעיל (יג.) הלכה כרבי יהודה, ששעה חמשית אסורה באכילה ומותרת בהנאה.

[לדברי רבי יוסי הגלילי (כה: ועוד. וכן דעת ר"א חסמא – להלן לב.) חמץ מותר בהנאה בפסח. ודעת רבי שמעון, לפי כמה מהראשונים אינו אסור מהתורה בהנאה בכל יום י"ד, ויש אומרים שלדעתו מותר אפילו מדרבנן].

ב. מבואר במשנה שאיסור הנאה מן החמץ כולל האכלה לבהמה חיה ועופות; מכירה לנכרי; הסקת תנור וכירים. ופירשו בגמרא שגם לדעת רבי יהודה שמצות החמץ בשריפה, אין להנות ממנו תוך כדי שריפתו.

א. כתבו פוסקים (ע' הג"א, תשב"ץ ח"ג רצג – עפ"י הירושלמי; או"ח תמח,ו) שאפילו לבעלי חיים של הפקר אין ליתן חמץ. ומרש"י (ה:) משמע לכאורה שמותר. ע' פני יהושע שם ובשו"ת יב; בית הלוי ח"א כ; או"ש מאכ"א ד, כב.

[יש אומרים שלא אסר הירושלמי אלא בחמץ משום 'לא יאכל' ולא בשאר איסורי הנאה (עפ"י מנחת חינוך יט,ז. וע"ע שפת אמת כג ד"ה שאני; חדושי ר' שמואל לעיל ה: עמ' קכט-קל).]

מהרי"ל (בתשובה קסא) אסר להאכיל בהמת חברו חמץ שאינו שלו. וכן אסר למסור בהמתו לנכרים בפסח, אם ידוע שמאכילים אותה חמץ.

ב. מבואר במשנה ובגמרא שבשעה שהחמץ מותר בהנאה, מאכיל לבהמה חיה ועוף ואינו חושש שמא יצניעוהו ונמצא עובר עליו בבל יראה. וכתבו התוס' שלפני חולדה וכדו' לא יתן מפני שרגילה להטמין בחורים ובסדקים שבבית. ומרש"י משמע לכאורה שאין חילוק בין חולדה לשאר חיות, אך י"ל שאין התר אלא באופן שאין חשש הטמנה, כגון שהיא כפותה או שהוא עומד משגיח וכדו' (עפ"י ראשונים).

וכתבו פוסקים שכשמאכיל לבע"ח צריך לעמוד עליהם להשגיח שלא יצניעו, ויבער את הנשאר (ע' רא"ש וטשו"ע תמג).

ג. עבר ומכר לנכרי – דמיו מותרים (תוס', עפ"י קדושין נו:).

ד. מבואר בגמרא שגם נתינה בחנם בכלל הנאה היא, ואסורה.

וכן אסור להשתכר באיסורי הנאה, כגון הובלה בשכר איסורי הנאה השייכים לנכרי. (בקובץ שעורים (אות צד) הוכיח מדהתוס' שהוא איסור תורה, כיון שנהנה מגרימת הדבר האסור), אבל בדיעבד השכר מותר (עפ"י ע"ז סב).

ונראה שאפילו לעשות פעולות אלו בחנם בשביל הנכרי – אסור, כי זה שהנכרי מחזיק לו טובה בשל כך – נידון כמשתכר מאיסורי הנאה. אך אם אינו מתכוין לכך וגם אי אפשר בענין אחר, יש להתיר (עפ"י תוס' כב: ד"ה ואבר. ומבואר מדבריהם שגם פריקת דבר האסור מעל הבהמה אסורה כדין משתכר, ואפילו בחנם – משום החזקת טובה. ועוד נראה מדבריהם שאסור הדבר מהתורה, שעל כן אפילו אם צעב"ח דאורייתא היה לנו לאסור לפרוק).

היה בידו חמץ של הקדש או של נכרי שלא קבל עליו אחריות – רשאי למוכרו בשעת איסורו, שהרי אין הנאה זו שלו (ריא"ז. וצ"ל שאין הנכרי מחזיק לו טובה בכך או בשאינו מכין וא"א כנ"ל).

ה. הסקת תנור וכירים, כתבו התוס' (ה.) שהוא איסור דרבנן. אולי י"ל שלא דיברו התוס' אלא בהדלקת הגחלת (ע"ע להלן כז), אבל עד שלא נעשה גחלת אסור מהתורה (וכ"מ מדברי התוס' כב: ד"ה מנין). ויש מפרשים בטעמם משום שהיא הנאה שלא כדרך (ע' פנ"י כו:).

ולדעת המתירים חמץ בהנאה [לרבי שמעון – ביום י"ד, ולריה"ג – אף במועד], מותר להסיק בו תנור וכירים אך דוקא הכל ביחד ולא מעט מעט, שמא יבוא לאכול (עפ"י תוס' כה: ד"ה רבי).

ו. הרמב"ם כתב עונש מלקות רק לאוכל חמץ, אבל הנהנה אינו לוקה מהתורה אלא מכת מרדות (מאכלות אסורות ח, טז. וע' מעש"ש ג, א-ב. [אבל לענין הנאה מע"ז ומעיר הנדחת כתב הרמב"ם (ע"ז פ"ז ופ"ד)

שלוקה. וע' אבי עזרי שם. וכן לענין הנהנה מהקדש – רמב"ם מעילה א, ג. וע' להלן לב-לג]. ויש מהאחרונים אומרים שה"ה נהנה מכלאים וכד' שאין כתוב בהם 'אכילה' (ע' צל"ח להלן ועוד).

ואילו הריא"ז כתב, כל איסורי הנאה שמכרם לנכרי או האכילם לבהמתו – נראה שדרך הנאתו היא ולוקה על כך (וכן משמע בתד"ה כל, ולהלן כד: ד"ה הכל ובחולין קכ. וכ"מ במהר"ם חלאוה כה. וע' גם בהשגות הרמב"ן לספר המצוות שרש ב לענין בשר בחלב. וע' במובא להלן כד לענין נהנה מבשר קודש שנטמא).

וע' משנה למלך הל' יסודי התורה ה; בית הלוי ח"א לב; זכר יצחק ח"א מט-ג; ח"ב כא; אבי עזרי סוף הלכות כלאים; שבט הלוי ח"ה קט.

ולדברי הכל אין עונש 'כרת' לנהנה מן החמץ אלא באוכל (עתוס' ומהר"ם חלאוה, שאפילו לרבי אבהו, אין הנאה בכלל 'כי כל אוכל חמץ ונכרתה').

ג. רבי יהודה אומר: אין ביעור חמץ אלא שריפה. וחכמים אומרים: [אף] מפרר וזורר לרוח או מטיל לים.

א. כפי המובא לעיל (יב), נחלקו הראשונים אם רבי יהודה מדבר לאחר שכבר נאסר, אבל קודם לכן השבתתו בכל דבר, או להפך – דוקא קודם זמנו [כלומר בשעה ששית. ויש אומרים אף קודם לכן] בשריפה, אבל אחר כך – בכל דבר.

רש"י והסמ"ג (עשה לט) והתוס' (כו): והרא"ש (פ"ב ג) ור"ח או"ז (כב) פסקו כרבי יהודה. והרמב"ם (ג,יא) ובעל העיטור ורבנו יונה והר"ן ('ורוב הגאונים'. ראשונים) פסקו כחכמים. ונוהגים לכתחילה בשריפה. והמנהג לשורפו אפילו קודם זמנו (עפ"י רמ"א וש"פ או"ח תמה,א).

ב. כתבו התוס' והרא"ש והטור (תמה) שלרבי יהודה אפר החמץ [שנשרף לאחר זמן האיסור] מותר בהנאה, ולחכמים – אסור. ויש אומרים בדעת הרמב"ם שגם לחכמים אפרו מותר. (בקה"י (ג) כתב להוכיח כן גם מדברי הר"ן. ואולם באבני נזר (חומ"מ קיז) פירש דברי הר"ן דוקא בערב הפסח, שאיסורו נובע מחיוב 'תשביתו', אבל בתוך הפסח אפרו אסור).

ומשמע שאין חילוק בין אפר חמץ בפסח או בערב פסח לאחר זמן איסורו, ואף בשעות דרבנן (עפ"י חו"א קטז,יב. ובאבנ"ז צדד לחלק ביניהם כאמור. וע' במובא לעיל ז אודות חמץ נוקשה בערב פסח. פרטים נוספים בקיום 'תשביתו' לדעת חכמים, ולדעת הסוברים חמץ בפסח מותר בהנאה – להלן כה.

ד. מותר למכור החמץ לנכרי קודם הפסח, גם אם ידוע שלא יכלה החמץ מן העולם בפסח, ובית שמאי אוסרים אלא אם כן ידוע שיכלה קודם החמץ. רבי יהודה בן בתירא אוסר למכור כותה וכל מיני כותה שלשים יום קודם הפסח.

א. לפרש"י סובר ריב"ב כבית שמאי, והואיל והכותה קיים זמן רב, אסור למכרו משעה שחלה חובת ביעור. ורבנו תם פירש אפילו כבית הלל, ומשום ששם בעליו על הכותה וסוברים שהוא של ישראל או שמכרו לנכרי בפסח.

יש סוברים [דלא כרש"י] שריב"ב אוסר למכור תוך שלשים יום אפילו כמות מועטת של כותה, אבל כותה מרובה שעתיד להתקיים זמן רב, אסור למכור אפילו קודם שלשים יום (עפ"י מהר"ם חלאוה ורבנו דוד).

ב. חטים מחומצות שאין ניכר חימוצן וכדו', אסור למכור לנכרי אלא בענין שיכלה אותן קודם הפסח, שמא ישראל יקנה ממנו ונמצא עובר עליו (כדהלן מ:).

ה. אמר רבא [וכן דייקו ממשנתנו]: חמץ שחרכו קודם זמנו – מותר בהנאה לאחר זמנו.

א. התוס' וראב"ד ור"ן מפרשים 'חרכו' באופן שנפסל מאכילת כלב, אבל לולא כן אין לו התר

(וכן מובא בשלחן ערוך – תמב, ט). ויש אומרים בדעת רש"י שאין צריך להיפסל מאכילת כלב אלא כל שבטל טעמו ומראיתו די (וכן נקט לפום ריהטא באור שמח (מאכ"א יז). ותמה עליו באבי עזרי (חמץ ה, ב). וכתב שודאי אין חולק על כך שאם נפסל מאכילת אדם אפילו קודם הפסח, אסור. וכן יש להעיר על לשון האחיעזר ח"ג ז, ה).

ב. חרכו קודם זמנו; לדעת הרז"ה הר"ן מהר"ם חלאוה והמאירי, כשם שמותר בהנאה כך הוא מותר באכילה. והרא"ש כתב שבאכילה אסור. וכן נקטו הפוסקים. ואיסור זה מדרבנן הוא (עפ"י רבנו ירוחם ה, ה; ט"ז תמב סק"ח). ודוקא כשאוכלו בכוונה תחילה, שבכך הוא מחשיבו (ע' תרומת הדשן קכט; מגן אברהם תמב סקט"ו; גודע ביהודה תנינא יו"ד נו; חו"א או"ח קטו, ז-ח; אגרות משה יו"ד ח"ב ל). וכתבו אחרונים שחמץ המעורב בסמי מרפא, אין שייכת סברת 'אחשביה' באכילתו (ע' חו"א קטו, ה; אחיעזר ח"ג לג, ה; אגרות משה או"ח ח"ב צב).

ג. חרכו לאחר שכבר נאסר – אסור בהנאה [ומשמע אפילו בשעות דרבנן. חו"א קטו, יב]. יש אומרים דוקא חרכו אבל שרפו הרי זה כאפר שכבר נעשתה מצוותו [לרבי יהודה] ומותר (עפ"י תוס' רבנו פרץ. וע' קובץ ענינים). ואולם הרמב"ם והשו"ע כתבו 'שרפו'. וגם הראב"ד (על הרי"ף) פירש 'חרכו' שעשאו פחמין, ואעפ"כ אמר רבא רק קודם זמנו – ומשמע שהגחלת אסורה בהנאה. ויש לחלק בין גחלת שאסורה מדרבנן ובין אפר הנשרפים שהוא מותר לכתחילה (עתוס' כו: ד"ה בישלה). או אולי נקט רבא כחכמים שביעור חמץ בכל דבר ודינו כ'נקברים' שאפן אסור. ויש מי שצדד שאף לרבי יהודה אפר חמץ אסור בהנאה (עפ"י קה"י יג).

חרכו לאחר זמן איסורו – נשאר הוא באיסור חמץ וחיוב להשביתו מן הדין, שעדיין אינו מושבת (כן משמע בר"ן – ע' אבני נזר חו"מ קיז).

חמץ שנחרך [או נסרח] לאחר זמן איסורו, כשהוא אצל נכרי – מחלוקת אחרונים אם מותר בהנאה אם לאו (ע' בהרבה בספר מאור ישראל. ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סב) התיר במקום צער להשתמש במשחה לרפואה, באלכוהול חמץ שנעשה בפסח אצל נכרי).

ד. כמו לענין הנאה מן החמץ, כך לענין השהייתו בפסח; נשרף קודם זמנו – מותר להשהותו. לאחר זמנו – אסור (או"ח תמב, ט. ואפילו אינו ראוי לאכילת כלב, צריך לבערו לגמרי. חו"א יו"ד ס, ט).
ה. אף על פי שחרכו קודם זמנו מותר בהנאה לאחר זמנו, המנהג לעשות לחמץ מדורה בפני עצמו בחצר, ואין שורפים אותו בכירה (שו"ת מהרש"ל פו, ועוד. ומובא במשנ"ב).

ו. חזקיה אמר: מנין לחמץ בפסח שאסור בהנאה שנאמר לא יאכל חמץ – לא יהא בו התר אכילה. ורבי אבהו אמר: כל מקום שנאמר לא יאכל; לא תאכל; לא תאכלו – אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע. [רבי יוסי הגלילי מתיר חמץ בהנאה בפסח (לך). ואילו חכמים דורשים זאת למעט חמץ של נכרי ושל גבוה. כג].

מסקנת הגמרא (כט), שלפי כל הדעות אין חילוק בין חמץ של ישראל לחמץ של נכרי לענין איסור הנאה.

לח. לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכר לנכרי – מה בא הכתוב ללמדנו?

לדברי רבי מאיר, הכתוב הזה כולל התר למכור או ליתן נבלה לגר (תושב) או לנכרי. ומצוה להקדים נתינה דגר למכירה לנכרי, שהרי אנו מצווים להחיות את הגר ולא את הנכרי (לכך נאמר לגר... תתננה ואכלה, או מכר לנכרי). והוצרך לכתוב כל זה כדי להשמיענו שבשאר מקומות שנאמר לא תאכלו [כמו כאן, בנבלה], אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע (לרבי אבהו).